

Шеховцов А.В. Особливості політичної культури і електоральна підтримка нових праворадикальних партій в європейських країнах // Політологічний вісник. Зб-к. наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2008. – Вип. 37. - С. 237-246.

Особливості політичної культури і електоральна підтримка нових праворадикальних партій в європейських країнах

Шеховцов А.В.

Проблема посилення виборчої підтримки нових праворадикальних партій в європейських країнах є предметом багатьох статей та монографій. Тема електорального відродження вкрай правих партій стала особливо актуальною на початку ХХІ століття, коли праворадикальна Австрійська партія свободи (нім. Freiheitliche Partei Österreichs, АПС) – на правах молодшого коаліційного партнера – увійшла в 2000 році в уряд Австрії, а Жан-Марі Ле Пен, беззмінний лідер «Національного фронту» (фр. Front national, НФ), вийшов в 2002 році в другий тур президентських виборів у Франції.

Існує декілька різних підходів до дослідження причин, які зумовлюють виникнення і підйом нових праворадикальних партій, а також їх підтримку з боку суспільства. Зазвичай дослідники виділяють ці причини в дві групи чинників. Першу групу складають чинники політичного попиту на партійний правий радикалізм, тобто певні обставини в оточенні політичної системи, які породжують різноманітні інтереси, переваги і вимоги, що пред'являються суспільством до владних інститутів і що акумулюються вкрай правими партіями. Другу групу складають чинники пропозиції і серед них, у свою чергу, виділяють внутрішні ресурси партії, а також чинники, що відносяться до структури політичних можливостей. Чинниками останньої підгрупи є властивості політичної системи, які сприяють або, навпаки, утруднюють Функціонування нових праворадикальних партій як суб'єктів Політичного процесу.

У даній статті розглядається найбільш важливий чинник, що відноситься до структури політичних можливостей, а саме особливості політичної культури. Даний чинник припускає, що

політична культура, що склалася в тій або іншій країні, може сприяти, а також перешкоджати виникненню, підйому і виборчій підтримці нових праворадикальних партій [1, с. 62; 2, с. 244].

Вперше поняття політичної культури отримало глибоке концептуальне осмислення в роботах Г.Алмонда і С.Верби. На їх думку, політична культура – це сукупність політичних орієнтацій, тобто позицій щодо політичної системи і її різних частин (соціальних об'єктів і процесів), а також позицій щодо власної ролі в цій системі [3, с. 12]. Враховуючи той факт, що в поняття політичної культури входить широкий ряд різних суспільно-політичних явищ, в контексті даної статті пропонується звужити дане поняття. По-перше, з трьох рівнів політичної культури, виділених Г.Алмондом і Б.Пауеллом, тут розглядається тільки рівень політичної системи, на якому важливу роль грають «погляди громадян і політичних лідерів на ті цінності і організації, які складають політичну систему» [4, с. 41]. До них відносяться, перш за все, такі політичні інститути як держава і політичні партії, а також національне співтовариство і національна ідентичність. По-друге, в нашому випадку політична культура отримує специфічне трактування і інтерпретується як така сукупність позицій, яка, унаслідок певних історичних подій і/або сталих політичних традицій, чинить той або інший вплив на легітимацію партійного правого радикалізму як законного учасника політичного процесу.

Значущість наявності відповідної політичної культури як попередньої умови політичного успіху часто підкреслюється самими правими радикалами. Так, головною метою європейських «Нових правих» є підготовка до встановлення пост-ліберального порядку шляхом «розробки нової правої культури», яка полягає в «змінах в області ідей і свідомості» [5, с. 27], перегляді і трансформації тих політико-культурних цінностей, які конфліктують з вкрай правим культурним проектом. Звідси випливає, що європейські «Нові праві» по суті намагаються реалізувати на практиці теорію А.Грамши про культурну гегемонію. Ця теорія має на увазі, що в демократичних державах завоювати політичну владу можна лише шляхом встановлення культурної гегемонії, яка досягається за допомогою поступової зміни думок і настроїв членів суспільства, здійснюваного засобами культурної пропаганди [6].

Основною проблемою, пов'язаною з політичною культурою, є визначення тих історичних подій і/або політичних традицій, які роблять її такою, що сприяє правому радикалізму. Тут пропонується розглянути наступні причини, що зумовлюють наявність відповідної політичної культури: 1) адміністративний колабораціонізм з нацистською Німеччиною в період до і/або під час Другої світової війни, 2) наявність передуючих націоналістичних організацій, 3) культурна пропагандистська діяльність «Нових правих», 4) наявність авторитетної релігійно-націоналістичної субкультури і 5) антикомуністичний історичний ревізіонізм. Розглянемо докладніше кожен з цих причин.

1. Існує думка, що нові праворадикальні партії є особливо успішними в тих європейських країнах, які офіційно, на адміністративному рівні співробітничали з нацистською Німеччиною до і/або під час Другої світової війни [2, с. 245]. Дана теза справедлива для Австрії, Італії, Румунії, Словаччини, Франції і Хорватії – країн, уряди яких відкрито співробітничали з нацистами і в яких сучасні вкрай праві партії користуються високою підтримкою. Крім того, теза про адміністративний колабораціонізм частково підтверджується у випадку з Угорщиною, в якій спостерігається середній рівень підтримки праворадикальних партій. З іншого боку, в Іспанії і Португалії, в яких право-авторитарні диктатури Ф.Франко і А.Салазара відкрито співробітничали з нацистською Німеччиною, релевантні вкрай праві партії на даний час взагалі відсутні. Проте цю розбіжність не слід абсолютизувати, оскільки політико-культурні чинники можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на легітимацію правого радикалізму. Як буде показано нижче, випадок з Іспанією і Португалією слід розглядати саме через призму другої групи політико-культурних чинників.

В цілому положення про зв'язок між історичним колабораціонізмом і підтримкою сучасних партій підтверджується емпіричними спостереженнями, проте в науковій літературі відсутня концептуальна інтерпретація даної тези. Головним Утрудненням, пов'язаним з його теоретичним осмисленням, є той факт, що між колабораціоністськими режимами і новими праворадикальними партіями не існує жодної спадкоємності, тому, як справедливо відзначає К.Мудде, зв'язок між колабораціонізмом

і підтримкою правих радикалів є не прямим, а опосередкованим [2, с. 245]. Видається обґрунтованим припустити, що в країнах що мають адміністративний досвід співпраці з нацистською Німеччиною, правий радикалізм отримує політичну легітимацію внаслідок того, що частина суспільства вважає встановлення колабораціоністських режимів під час Другої світової війни нормальним актом влади, направленим на мінімізацію втрат з боку мирного населення. Крім того, в цих країнах зазвичай високо розвинені ревізіоністські суспільно-політичні субкультури, що прагнуть демонізувати комунізм і представити добровільну співпрацю з нацистами як природну спробу запобігти встановленню прокомуністичних режимів. Завдяки тому, що колабораціоністські режими, будучи по суті праворадикальними, сприймаються частиною населення як нормальна і природна реакція на події Другої світової війни, нові праворадикальні партії отримують перевагу в політико-культурній сфері і вважаються нормальним елементом політичної системи держави.

2. Теза про непрямий зв'язок між історичним колабораціонізмом і підтримкою сучасних вкрай правих партій є, перш за все, справедливим для тих країн, де були встановлені такі режими. Проте існує значна кількість європейських держав, в яких, з одного боку, нові праворадикальні партії володіють сильною підтримкою з боку суспільства, але, з іншого боку, у цих держав відсутній історичний досвід співпраці з нацистською Німеччиною. У зв'язку з цим виникає схожа теза, яка орієнтує учених на визначення ролі історично передуючих націоналістичних організацій у формуванні політичної культури, що сприяє сучасним вкрай правим партіям. На основі аналізу західноєвропейських країн американський дослідник Д.Арт прийшов до висновку, що успіх сучасних праворадикальних партій в тій або іншій країні частково обумовлений тим, що раніше в ній вже існували могутні рухи і партії націоналістичного спрямування. Наявність передуючих націоналістичних організацій дозволяє сучасним праворадикальним партіям представити себе як їх правонаступників, а не як нові політичні актори, яким тільки належить завоювати довіру виборців [7]. В цьому випадку виборці розглядають нові праворадикальні партії як частину політичної традиції, яка займає законне місце в політичній системі [1, с. 62]. Видно, саме наяв-

ність націоналістичної традиції, а не факт колабораціонізму в роки Другої світової війни, частково пояснює – з політико-культурної точки зору – високий рівень підтримки НФ у Франції, в якій в ХІХ столітті вперше в світовій історії з'явилися вкрай праві рухи. У свою чергу, відсутність чітких націоналістичних традицій, як, наприклад, в Нідерландах, веде до того, що спроби створення сильних праворадикальних партій зазвичай виявляються безуспішними [8, с. 26].

На думку Д.Арта, до змісту даної тези можна також віднести ті партії, підйом яких відбувся до того, як вони стали праворадикальними. Це особливо справедливо стосовно Австрії, Норвегії і Швейцарії. АПС була заснована в 1956 році на позиціях націонал-лібералізму і довгий час залишалася третьою партією в країні за рівнем електоральної підтримки. Проте після того, як в 1986 році лідером партії став Йорг Хайдер, АПС перейшла на праворадикальні позиції, причому рівень виборчої підтримки партії не тільки зберігся, але і підвищився. У Норвегії і Швейцарії основні праворадикальні партії, Прогресивна партія (норв. *Fremskrittspartiet*) і Швейцарська народна партія (нім. *Schweizerische Volkspartei*) були засновані в 1970-х роках, але, так само як і АПС, стали на вкрай праві позиції в 1980-х роках. До моменту праворадикального зрушення вони вже були відомі виборцям і займали легітимне місце в політико-культурному просторі своїх країн.

3. М.Мінкенберг пропонує звернути увагу на той вплив, який чинить на політичну культуру пропагандистська діяльність «Нових правих» [9]. Як вже зазначалося, європейські «Нові праві» прагнуть до того, щоб трансформувати політико-культурні цінності, що конфліктують з вкрай правим культурним проектом, який вони намагаються реалізувати. Ідеологи «Нових правих» стверджують, що вони не мають політичних цілей, але прагнуть «діяти на ґрунті метаполітики», роблячи вплив на «соціальний консенсус» шляхом організації колоквиумів, конференцій, наукових і культурних дебатів, публікації журналів і оглядів, направлених на розповсюдження «нових правих ідей» [5, с. 27-28].

Дійсно, існують об'єктивні передумови для того, щоб вважати пропагандистську діяльність європейських «Нових правих» порівняно успішною. Наприклад, перша і найбільш авторитетна

організація європейських «Нових правих», «Група дослідження і вивчення європейської цивілізації» (фр. Groupement de recherche et d'études pour la civilisation européenne, традиційна аббревіатура: ГРЕСЕ), була заснована в 1968 році, і вданий час суспільний статус організації «такий високий, що її можна вважати складовою частиною мейнстрімної політичної і інтелектуальної культури Франції» [10, с. 229]. Проте, вплив європейських «Нових правих» не слід переоцінювати. Тільки у п'яти європейських країнах – в Італії, ФРН, Франції, Бельгії і Росії – наявні організовані рухи «Нових правих», і лише в трьох останніх країнах ці рухи (ГРЕСЕ у Франції, «Європейські синергії» в Бельгії і Міжнародний євразійський рух в Росії) мають певну вагу в політико-культурному просторі. Крім того, всі вказані п'ять країн мають довгі націоналістичні традиції і швидше за все саме вони, а не пропагандистська діяльність «Нових правих», зумовлює наявність політичної культури (за винятком ФРН), що сприяє правому радикалізму.

4. У ряді колишніх соціалістичних держав Східної Європи, включаючи окремі республіки, що входили раніше до СРСР, релігійно-націоналістична субкультура набула поширення задовго до появи вкрай правих партій. Виникнення цієї субкультури можна частково пояснити тим, що схожі за етнічним складом східно- та південноєвропейські народи часто встановлювали відмінності між собою за релігійною ознакою, ототожнюючи, таким чином, національну і релігійну ідентичності. Це стало особливо очевидно з початком розпаду соціалістичного табору і, згодом, Радянського Союзу, коли релігія почала грати все зростаючу роль у відродженні національної ідентичності східноєвропейських народів [11, с. 133]. У тих країнах, де релігійні питання мали і мають важливе значення для політичної культури, націоналізм – на рівні рухів або політичних партій – є її легітимним елементом, що сприяє виникненню і функціонуванню нових праворадикальних партій.

5. Впродовж всієї історії СРСР в деяких союзних республіках, а також низці соціалістичних країн Східної Європи, на політику яких СРСР мав значний вплив, існували нелегальні рухи, що знаходилися в радикальній опозиції до існуючих прокомуністичних режимів. Часто ці рухи стояли на націоналістичних позиціях і – так само як і у випадку з ревізіоністською реабілітацією колабораціонізму в роки Другої світової війни – прагнули

демонізувати комунізм і виправдати з морально-етичного боку будь-які політичні сили, що виступали проти прокомуністичних режимів. Враховуючи той факт, що протистояння між країнами гітлерівської коаліції і Радянським Союзом було найбільш гострим конфліктом з комунізмом в ХХ столітті, в рамках окремої східноєвропейської субкультури часткове виправдання отримували також різновиди ультранаціоналістичних ідеологій. Після розпаду соціалістичного табору і СРСР учасники цієї націоналістичної субкультури не тільки перейшли на легальне положення, але і отримали статус принципів опозиціонерів комуністичному ладу, який втратив свій моральний авторитет. Як наслідок, їх світоглядні установки зайняли легітимне місце в політичній культурі пост-соціалістичних і, зокрема, пост-радянських держав, що зумовило політико-культурну прийнятність правого радикалізму.

На основі огляду основних причин, які зумовлюють наявність політичної культури, що сприяє виникненню і функціонуванню нових праворадикальних партій, можна зробити вивід, що не існує єдиного чинника, який був би справедливим для всіх європейських держав. Всі чинники тою чи іншою мірою впливають на політичну культуру країн Західної і Східної Європи, проте у кожному конкретному випадку вирішальне значення гратимуть різні чинники, а часто – унікальні поєднання декількох чинників.

Важливо відзначити, що крім причин, що мають позитивний вплив на формування сприятливого для сучасних вкрай правих партій політико-культурного фону, існують також чинники, що мають зворотний вплив. Основними з них є: 1) традиції антифашизму, 2) традиції толерантності і 3) «культура розкаяння».

1. У окремих європейських країнах політична культура знаходиться під глибоким формуючим впливом політичних традицій антифашизму. Ці традиції мають різні джерела, але їх загальною підставою є історичне протистояння з нацистською Німеччиною і країнами гітлерівської коаліції. Традиції антифашизму особливо сильні у Великобританії [1, с. 62], Іспанії, Португалії, Греції і ряду колишніх республік СРСР [12, с. 155]. Стосовно Росії А.А.Галкин говорить про «стійкий імунітет до фашизму», «сильну реакцію відторгнення на все те, що було (або могло бути) пов'язане з фашизмом». Проте, як підкреслює дослідник, «фашистський

імунітет» не буває абсолютним і може бути ослаблений із-за тимчасового та інших чинників [12, с. 155]. У Іспанії, Португалії і Греції «фашистський імунітет» залишається особливо сильним, оскільки право-авторитарні режими в них були повалені тільки в середині 1970-х років, хоча в Греції поступово з'являються очевидні ознаки електорального відродження правого радикалізму [13]. Елементи глибоких антифашистських традицій існують у всіх країнах, в яких під час Другої світової війни функціонували могутні рухи опору, які спиралися на масову підтримку цивільного населення, проте не у всіх країнах ці елементи мають формуюче значення для політичної культури.

2. Традиції толерантності до осіб іншої національності і/або іншої релігійної приналежності зазвичай є частиною політичної культури тих європейських країн, які аж до ХХ століття мали колонії на Африканському континенті і в Азії. Багато вихідців з колонізованих країн ставали громадянами країн-колонізаторів (даний процес посилювався після отримання колоніями незалежності в ХХ столітті) і інтегрувалися в суспільство, зберігаючи свої національні і релігійні особливості, що сприяло розвитку серед корінного населення толерантності по відношенню до представників інших етнічних і релігійних груп. До таких країн, в яких традиції толерантності грають важливу роль в політичній культурі, відносяться Нідерланди, Великобританія, Іспанія, Португалія і Бельгія.

3. «Культура розкаяння» є специфічним чинником, який робить значний вплив на розвиток політичної культури, що перешкоджає виникненню і функціонуванню нових праворадикальних партій у ФРН. До початку Другої світової війни політична культура Німеччини була схожа з політичною культурою Франції і Італії і була вкрай сприятливою для розвитку ультранаціоналістичних рухів. Проте, як справедливо відзначають Г.Алмонд і Дж.Б.Пауелл, «політичні культури часто піддаються радикальній трансформації в результаті воєн і революцій» [4, с. 35]. Після перемоги над гітлерівською коаліцією в 1945 році і визнання Німеччини винною стороною в розв'язуванні Другої світової війни політичне керівництво СРСР, США, Великобританії і Франції, а згодом і політичні еліти обох німецьких держав (ГДР і ФРН) ухвалили рішення про свідому зміну політичних цінностей

німецького народу, щоб зробити політичну культуру цих держав менш сприятливою для виникнення праворадикальних рухів і партій. Більш того, в 1980-х роках ліві політичні сили ФРН розробили морально-етичну концепцію, відповідно до якої пам'ять про злочини німецького нацизму повинна стати вічним боргом всіх німців. Розробка даної концепції стала початком виникнення у ФРН «політичної культури розкаяння», яка до середини 1990-х років стала єдиною політичною традицією для лівих і помірно-консервативних сил об'єднаної Німеччини [14, с. 51]. Наявність «культури розкаяння» є серйозною перешкодою для функціонування сучасних вкрай правих партій, проте такий тип культури характерний тільки для ФРН.

Без жодних сумнівів, особливості політичної культури не є єдиною причиною, яка зумовлює підтримку (або відсутність такої) нових праворадикальних партій з боку виборців. Проте без урахування даного чинника не видається можливим зрозуміти, чому в різних європейських країнах один і той самий політичний феномен може зустрічати різне відношення з боку суспільства. Подібні відмінності часто є наслідком того, що в кожній країні певні історичні події і сталі політичні традиції створюють самобутню політичну культуру, в рамках якої вкрай праві партії отримують той або інший ступінь легітимації як законні учасники політичного процесу. Крім того, унікальність становлення різних європейських співтовариств визначає наявність в них політико-культурних моделей, що чинять протилежний вплив на легітимацію правого радикалізму. Цей факт дає можливість припустити, що в подальших дослідженнях зі знаходження взаємозв'язку між особливостями політичної культури і електоральною підтримкою нових праворадикальних партій в європейських країнах слід приділяти особливу увагу тим чинникам, які зумовлюють пріоритетність одних політико-культурних моделей над іншими.

Література:

1. Eatwell R. Ten Theories of the Extreme Right // Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century / P.H. Maerkl, L. Weinberg (eds). – London: Frank Cass Publishers, 2003. – Pp. 47-73.

2. Mudde C. *Populist Radical Right Parties in Europe*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 385 p.
3. Almond G.A., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. – Newbury Park: Sage Publications, 1989. – 379 p.
4. Almond G.A., Powell G.B. *Comparative Politics Today: A World View*. – Glenview: Scott, Foresman/Little, Brown College Division, 1988. – 596 p.
5. Кабешев Р.В. «Новые правые» на марше: Франция... далее везде? – Н. Новгород: Изд-во ИСИ ННГУ, 1999. – 129 с.
6. Грамши А. *Избранные произведения*. – М.: Политиздат, 1980. – 422 с.
7. Art D. *The Organizational Origins of the Contemporary Radical Right: The Case of Belgium* // *Comparative Politics*. – 2008. – 40/4. – Pp. 421-440.
8. Минкенберг М. *Новый правый радикализм в сопоставлении: Партии, движения и среды* // *Правый радикализм в современной Европе: Сб. науч. тр. / Ред.-сост. С. В. Погорельская*. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С. 16-32.
9. Minkenberg M. *Die neue radikale Rechte im Vergleich: USA, Frankreich, Deutschland*. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1998. – 411 p.
10. Гриффин Р. *От слизевиков к ризоме: введение в теорию группускулярной правой* // *Верхи и низы русского национализма / Под ред. А.М. Верховского*. – М.: Информационно-аналитический центр «Сова», 2007. – С. 223-254.
11. Juergensmeyer M. *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. – Berkeley: University of California Press, 1993. – 292 p.
12. Галкин А.А. *Размышления о политике и политической науке*. – М.: Оверлей, 2004. – 278 с.
13. Шеховцов А.В. *Правый радикализм у сучасній Греції: загальний контекст і перспективи розвитку* // *Науковий вісник «Гілея»: Зб. наук. праць*. – Вип. 8. – К., 2007. – С. 182-195.
14. Art D. *The Politics of the Nazi Past in Germany and Austria*. – New York: Cambridge University Press, 2006. – 231 p.